

Dušan Bošković
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd

Filozofija i društvo: od zbornika do časopisa

Apstrakt U ovom radu dat je kratak pregled osnivanja Instituta za filozofiju i društvenu teoriju kao institucionalne osnove za postanak i izlaženje časopisa *Filozofija i društvo*. On je prvobitno, 1987. godine, počeo da izlazi kao zbornik, jednom godišnje, da bi od 2005. postao časopis, sa ritmom publikovanja tri puta godišnje, a od 2011. izlazi kvartalno. Takođe je dat i pregled svih tematskih celina, i to do kraja 2012. godine. Analiziran je detaljno jedan broj *FiD-a* (*Antifašizam*, 1993), kao važan dokument za promenu društvene atmosfere u negdanjoj Jugoslaviji i sa nagoveštajima njenog raspada: naučni skup je održan 2. i 3. jula 1991.

44

Cljučne reči *filozofija, društvo, časopis, antifašizam, Jugoslavija, nacionalizam.*

Bez časopisâ, bez knjigâ, bez monografijâ, dakle bez javno publikovanih delâ – instituti kao naučne ustanove praktično ne postoje, nemaju nikakav trag u istoriji ideja, makar i lokalnih. Institut za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu je, pak, bio duboko svestan tih činjenica pa tako i značaja izdavanja časopisa *Filozofija i društvo*.

Kako je došlo do osnivanja Instituta za filozofiju i društvenu teoriju? Reklo bi se: *iz nevolje, i kompromisno*. Naime, Narodna skupština Srbije je 28. januara 1975. izglasala Odluku (*lex specialis*) kojom se „grupa profesora“ – Mihailo Marković, Ljubomir Tadić, Svetozar Stojanović, Miladin Životić, Zagorka Golubović, Dragoljub Mićunović, Trivo Indić, Nebojša Popov – udaljava sa Univerziteta i „stavlja na raspoloženje“ resornom ministarstvu (uz nadoknadu plate). Zbog nastavka kritičke delatnosti grupe profesorâ Filozofskog fakulteta u Beogradu, – a listom su pripadali beogradskom krilu zagrebačke *Praxis-grupe* – u javnosti koja im je bila dostupna, i to više u inostranstvu nego u zemlji, vlast je otišla korak dalje u represiji, pa ukinula i inače oskudnu materijalnu nadoknadu za platu; poslala ih je na berzu rada, misleći da se ratosiljala bede. I zadala tako, po njenom uverenju, zavišni udarac u inače dugotrajnoj borbi pre svega protiv beogradskog studentskog pokreta (lideri su već bili u zatvorima), tada široko leve provenijencije, i protiv simbola *Praxis-grupe*.

Ova je mera, međutim, naišla na snažno reagovanje kolega iz sveta, pa je tako Međunarodna organizacija rada, 1980. godine, pokrenula postupak

za preispitivanje poštovanja međunarodnih konvencija u Jugoslaviji, posebno Konvencije br. 111, koja zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju, pa i ideološku i političku, u sferi radnih odnosa. Kako bi se izbegle sankcije Međunarodne zajednice zbog kršenja potpisanih ugovora, vlast je bila primorana da iznova rešava slučaj grupe profesora. I rešeno je tako – dvosmisleno kompromisno – što je Vlada SR Srbije osnovala Centar za filozofiju i društvenu teoriju, 16. jula 1981. Bio je u sastavu Instituta društvenih nauka kao poseban OOUR (Osnovna organizacija udruženog rada), sa pristupom Univerzitetu, ali bez mogućnosti držanja nastave. Mislilo se da je time rešena državna nevolja. Međutim, svojim je postojanjem Institut, na osoben način, primajući u svoja nedra sve mlađe i mlađe saradnice/saradnike, proširivao duhovni prostor u Beogradu, Srbiji, svakako i u okružju, negdanjoj Jugoslaviji, bilo na pozitivan ili, ponegde, negativan način. Nažalost. Ali i na sreću mlađeg sveta iz nauke koji ima mogućnost da izlaže javno svoja vjeruju. U sklopu tih događanja, osnovana je periodična publikacija *Filozofija i društvo*, najpre kao zbornik, da bi, tokom vremena, uz najmanje četiri generacije, prerasla u časopis. Treba naglasiti da je prva generacija, tj. osnivači, listom otišla u mirovinu, a jedan deo je već završio sve svoje životne i intelektualne poslove na ovom svetu: preminuli su najpre Miladin Životić, potom Mihailo Marković, pa Svetozar Stojanović.

45

Kada su se stekli uslovi, iz Centra je jedanaestog februara 1992. nastao Institut u sadašnjem obliku. Ostalo je istorija: čim su počeli ratovi u negdanjoj Jugoslaviji minimalna zajednička uverenja grupe osnivača raspršila su se, pod udarom egzistencijalnih pitanja, u paramparčad. U nekim elementima – do neprepoznatljivosti: s jedne strane odurni, primitivni i prizemni *Krv i tlo*¹, tj. *Blut und Boden* (poneko verovatno nije

1 „Svi Srbi u jednoj državi“, „Velika Srbija“. Da je ta parola bila beznadežno zastarela, nadasve neodgovorna, po sebi ratoborna, istovremeno vrlo naivna, pa i plitkoumna – osim velikog mnoštva mrtvih bez ikakvog smisla, govori i more izbeglica, a takođe, istovremeno, i nekoliko stotina hiljada osoba koje su napustile Srbiju u pravcu mnogobrojnih zemalja sveta. A za visokoobrazovane osobe vid. <http://www.politika.rs/pogledi/Vladimir-Grecic/Vise-nasih-naucnika-u-dijaspori-nego-u-Srbiji.sr.html> – Šta znači ta parola u kontekstu ovih činjenica? Znači da su na istorijskom ispitu pali redom, kako politička tako i intelektualna elita, uključiv dakako i versku elitu koja je, u stvari, bila vodeća; a ne treba zaboraviti ni ogromnu većinu običnog puka koji je sve to, do nekog trenutka, lepo podržavao. Znači da se zemlja provincijalizovala i, u znatnoj meri, fašizovala. Posledice takvog nauma su tektonične, katastrofalne, veoma dalekosežne, i vraćaju zemlju za više decenija unazad, i materijalno i duhovno. Tek sada, posle čak dvadesetak godina – što je znak pre plitkoumnosti, a ne političke bistrine – pristižu javna i službena priznanja o velikom porazu (Dačić, Vučić – konačno, konačno je neko iz političke elite imao hrabrosti i petlje da sve to javno lepo i kaže), čije konsekvencije, bojim se, još nisu shvaćene u potpunosti. Nemačka i Japan

bio ni svestan šta je zapravo zastupao u vaktu velike strasti, iako je, u mirnijim i staloženijim vremenima, o tome pisao i razložno i, često, vrlo kritički), a s druge, pak, vernost izvornim, mahom levo orijentisanim stajalištima *Praxis-grupe* (glavno krilo, zagrebačko, držalo se – koliko se zna – uzorito tokom tih godinâ bratoubilačkih ratova vođenih religijom, pre svega). Uostalom, pisani, javno publikovani zapisi sve govore: to je prednost, ali i mana intelektualaca kada, kao akteri, ulete u područje politike, naročito rata. Uostalom, Institut je bio glavni rasadnik većine značajnijih ili manje uticajnih političkih partija u Srbiji – i to od (umere) levice do krajnje desnice.

Prvi zaposleni, istovremeno i osnivači – Mihailo Marković, Ljubomir Tadić, Svetozar Stojanović, Miladin Životić, Zagorka Golubović, Dragoljub Mićunović, Nebojša Popov – uz mnoge peripetije posle udaljivanja sa nastave na Filozofskom fakultetu u Beogradu, nastavili su sa radom intenzivno, može se reći čak silovito: knjiga Nebojše Popova *Društveni sukobi – izazov sociologiji* (1983) zabranjena je; iste godine, 1983, studija Koste Čavoškog i Vojislava Koštunice *Stranački pluralizam ili monizam. Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944–1949* izazvala je javnu raspravu koja je imala širi značaj. Javni tužilac je sigurno imao velikih dilema da li zabraniti ili ne tu knjigu, a polemike koje su potom usledile ipak nisu vođene baš na ravnopravan način.²

Već sledeće, 1984. godine, izašao je i prvi zbornik, *Liberalizam i socijalizam*, pod uredništvom Dragoljuba Mićunovića. To je štivo bilo, u neku ruku, preteča *Filozofije i društva*.

Od 1987. pojavljuje se periodično izdanje sa ustaljenim nazivom *Filozofija i društvo*, najpre u vidu zbornika, jednom godišnje, kao *Hommage* ili *Festschrift*. Na vrlo slobodan način prevedeno, to bi bila knjiga duboke odanosti i poštovanja.

Formalno, glavni i odgovorni urednici su istovremeno bili i direktori, ali su se suštinski tom publikacijom bavili zamenici glavnog urednika, te redakcija, koju su obično činila dva-tri člana.

su, dakako, dobro utuvili posledice svekolikog poraza iz Drugog svetskog rata, jer su, i u svojim kritično teškim časima, imali na raspolaganju adekvatnu političku elitu, na visini istorijskog zadatka (u Zapadnoj Nemačkoj primerice Konrad Adenauer i Vili Brant).

² Sećam se, na primer, da je u listu *Politika*, na celoj strani, izašla ubojita, prevashodno ideološki obeležena kritika; a autori, Čavoški i Koštunica, i da su hteli, ne bi tu mogli objaviti svoj odgovor. Odveć je bila čvrsta veza *Politike* i režima i tada, i ranije, a, nesumnjivo, i kasnije.

Godine 1987. pokrenut je, dakle, *Filozofija i društvo*, zbornik radova. Pod uredništvom Dragoljuba Mićunovića, prvi broj posvećen je Mihailu Markoviću povodom 40 godina naučnog rada i odlaska u penziju. Dve godine kasnije pojavio se drugi broj pod uredništvom Vojislava Koštunice. Treći broj je u celini bio posvećen naučnom i filozofskom delu Ljubomira Tadića (urednik Božidar Jakšić). Kao sekretarica prva tri broja zbornika potpisuje se Rada Drezgić. Uz saradnju sa Draškom Grbićem, Zoranom Obrenovićem, Milanom Subotićem i Đorđem Pavićevićem, Jakšić je uredio i sledeća četiri broja – IV, V, VI i VII. Zagorka Golubović je glavna i odgovorna urednica broja VIII. Brojeve IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI i XVII potpisuje kao glavni i odgovorni urednik Svetozar Stojanović, a u redakciji su zamenik glavnog i odgovornog urednika Milorad Stupar i članovi, Đorđe Pavićević, Mile Savić i Ivana Spasić. Brojevi XVIII, XIX–XX, XXI, XXII–XXIII izašli su na videlo dana pod rukovodstvom Mileta Savića (glavni i odgovorni urednik), u sadejstvu sa Milanom Subotićem, zamenikom glavnog i odgovornog urednika, te članovima redakcije Đorđem Pavićevićem i Ivanom Spasić. Brojeve XXIV–XXXVII potpisuje kao glavni i odgovorni urednik Stjepan Gredelj, a zamenici su Dušan Bošković (XXIV–XXXIV), odnosno Vladimir Milisavljević (XXXV–XXXVII) i članovi redakcije Jelena Đurić i Michal Sládeček. Od 2005. godine *Filozofija i društvo* izlazi kao časopis tri puta godišnje sa novom numeracijom.³ Predrag Milidrag je preuzeo časopis najpre kao zamenik, a potom i kao glavni i odgovorni urednik. Od 2011. godine časopis izlazi četiri puta godišnje, od mandata Predraga Milidraga. Od 2013. na kormilo časopisa došao je mladi kolega Rastko Jovanov, u svojstvu glavnog i odgovornog urednika, a direktor Instituta je Petar Bojanić.

47

Zbornik nije izlazio 1988, 1991. i 1992. godine. Likovno rešenje korica zbornika dali su, sukcesivno, najvećim delom Vladimir Krstić, potom mr Zorica Obradović, te dr Milica Milojević.

Od vremena preuzimanja ovog čeda iz ruku Milana Subotića, nasledio sam ritam izlaženja mahom dva puta godišnje. Na sugestiju Subotićevu, i pod direktorovanjem sada preminulog Stjepana Gredelja, odlučeno je da štampano tri broja godišnje, i to od 2005. godine.

Ta je odluka bila značajna iz nekoliko razloga: prvo, publikacija će izlaziti periodično, tačno u određeno vreme, a ne kao ranije – dok se sakupi

³ Vid. Aranitović 2010: 227.

dovoljno tekstova unutar Instituta. To, dakle, više nije bio zbornik nego, pre, pravi časopis.

Druga važna činjenica jeste da smo se šire otvorili prema naučnoj zajednici, i u časopisu ne objavljuju radove samo saradnice i saradnici Instituta. *FiD* je počeo da objavljuje autore i iz, recimo, Niša ili Novog Sada; ali isto tako i iz Ljubljane i Zagreba. Takođe i iz inostranstva, što se podrazumevalo. I tamo smo imali saradnike sa priložima u časopisu. Na tom je poslu tokom četiri godine, dakle od početka 2004. do kraja 2007, uz saradnju redakcije u sastavu Jelena Đurić i Miša Sládeček, objavljeno jedanaest brojeva *Filozofije i društva*. I bez ikakvih dvobroja ili, čak, trobroja, niti kašnjenja u izlaženju časopisa.

48

Urednikovanje je – moje je iskustvo – istovremeno i velika obaveza, i velika vetrometina; no isto tako i mogućnost da se unapređuje nivo opštenja u naučnoj zajednici putem časopisa, prvenstveno. Ne bih ovu malenu ličnu jadikovku javno izlagao da nije opšte stvari. A ona je u izdavaštvu, pa tako i u istoriji časopisa, jedino važna: *gotovi objavljeni radovi*. Za pedeset ili sto godina to se jedino računa. Naše usmene priče, ma koliko danas bogate i dragocene bile, odnosi vetar.

Drago mi je da su takvim ritmom nastavili moji naslednici, najpre Vladimir Milisavljević, a potom i Predrag Milidrag. Sada i Rastko Jovanov. I ne samo nastavili, nego i unapredili stvari. U međuvremenu je razdvojeno ono dvojstvo, direktor i glodur: najpre je taj status dobio Milidrag, a potom i Jovanov. Od 2011. časopis izlazi četiri puta godišnje, sa ritmom izlaženja koji se i dalje lepo održava.

Ministarstvo je ponekad zatezalo oko novca za izdanje u papirnom obliku. Da smo u rangu kakve visokorazvijene zemlje, ne bi ni tu postojala ma kakva dilema: papirna izdanja se ionako polako gase, a štampa se samo po potrebi. Takva sudbina čeka i knjige, čini mi se. I to sudeći po informacijama do kojih sam došao. Tako, na primer, svakako najčuvenija *Enciklopedija Britanika* više svoja izdanja neće puštati na svetlo dana u papirnom, štampanom obliku. Ta je odluka objavljena u martu 2012. godine (*Encyclopædia Britannica*, internet). Prešli su kompletno na elektronski oblik. Novine koje drže do sebe odavno imaju i elektronska izdanja, a od prvog januara 2013. godine više neće izlaziti na klasičan, papirni način ni čuveni nedeljnik *Njuzvik* (*Newsweek*). Papirna izdanja su važnija za vremešnju gospodu, koja nemaju ni snage, a niti volje da se prilagođavaju novim tehnologijama. Uredništvo *Filozofije i društva* je

to pravovremeno dobro shvatilo, pa časopisa ima u elektronskom obliku na više mesta: sajt Instituta, DOI Srbija, Komunikacija, CEEOL.

Naše zaostajanje za razvijenim svetom postala je opštepoznata stvar. Svi to vidimo, ili bar većina. I ljuta je borba između onih koji bi da žive i dalje u blatu, kalu i idealizovanoj prošlosti i onih što na sve načine pokušavaju pokrenuti naš beznadežno posustali istorijski zamajac. Institut, čini mi se, pripada ovim potonjima. Pa tako i časopis *FiD*.

Važno je naglasiti da *FiD* u poslednjih desetak godina izlazi bez ikakvih kašnjenja, odlaganja ili dosetki u vidu dvobroja ili trobroja. Da ponovim: *FiD* nije izlazio jedino 1988, 1991. i 1992, što se može objasniti velikim društvenim i ekonomskim krizama koje su tada postojale.

S obzirom na karakter ovog rada koji po obimu mora biti ograničen, dao bih samo kratak pregled temata kojima se zbornik, odnosno časopis bavio. Dakle, bez analize pojedinačnih radova, sem jednog ranog broja, koji je po mnogo čemu bio simbolički ključan.

49

Evo pregleda: Mihailo Marković (1/1987); Ljubomir Tadić (3/1991); Antifašizam (4/1993); Naučni skup „Jugoslavija u Drugom svetskom ratu 1941. godine“ (4/1993); Retorika i demokratija (5/1994); Teorijske pretpostavke razumevanja raspada Jugoslavije (6/1994); Sokratika i sofistika (7/1995); Patologija civilnog društva u Jugoslaviji (7/1995); Kritika jezika metafizike (8/1995); Raspad Jugoslavije (8/1995); Individualni i kolektivni identitet u postkomunizmu (projekat) (9–10/1996, 11/1997, 16/2000); Demokratija i postkomunizam (12/1997); Postmodernistička društvena teorija (13/1998); Izazovi globalizacije (14/1998); Iz istorije političke misli (17/2000); Liberalna politička misao (17/2000); Balkan: simbolička geografija (18/2001); Etički aspekti intervencionizma (18/2001); Mogućnosti primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na procese društvene transformacije u Srbiji/Jugoslaviji (projekat) (19–20/2001–2002); Um i etos (21/2002); Zoran Đinđić – in memoriam (22–23/2003); Problemi teorijske i socijalne etike (22–23/2003); Rad i svakodnevni život (22–23/2003); Filozofija i angažman (24/2004); Antropološki pojmovi i implikacije (24/2004); Aktuelnost Kanta (25/2005); Nastanak nacija i religija (25/2005); Stereotipi nacije: tipologije i naracije (26/2005); Dekart: aspekti filozofije (26/2005); Politika i svakodnevni život – tri godine posle (27/2005); Vidovi komunikacije: teorija i praksa (28/2005); Ograničenja prosvetiteljstva: holokaust i rasizam (29/2006); Nacrti tema istraživačkih projekata (29/2006, 30/2006); Prosvetiteljstvo: istorija i savremenost (30/2006); Aspekti političke filozofije (31/2006); Obrazovanje

u promenama (31/2006); Antropološko i (a)povesno mišljenje (32/2007); Aporije političke filozofije (32/2007); Mogućnosti kritičke misli (33/2007); Obrazovanje: koncept i istorija (33/2007); Dileme filozofije (34/2007); O ratu, demokratiji, istoriji i sećanju (34/2007); Multikulturalnost i identitet (34/2007); Istorija i pravda (35/2008); Suverenitet, demokratija i ljudska prava (35/2008); Kant i Hegel u aktuelnoj perspektivi (36/2008); Ogledi iz savremene sociologije religije (36/2008); Transformacija politike (37/2008); Građanstvo, nacija, identitet (37/2008)⁴; Religija i zajednica (1/2009); Gadamer i Hajdeger (1/2009); Životinje i filozofije I: putevi (2/2009); Univerzitet u reformi: empirija i istorija (3/2009); In memoriam: Mihailo Marković (1/2010); Politika rada, politike mira (1/2010); Životinje i filozofije II: tragovi (1/2010); S onu stranu prosvetiteljstva? (2/2010); In memoriam: Svetozar Stojanović (3/2010); Arapska i indijska misao (1/2011); Projekti Instituta (1/2011); Globalizacija i njeni aspekti (2/2011); Saglasnost i legitimnost: povodom knjige M. Stupara *Filozofija politike* (3/2011); Klasična nemačka filozofija (4/2011); Građani i ex-YU ratovi (4/2011); Bio-bibliografija Miladina Životića (4/2011); Religioznost u nacionalnom i evropskom ključu (1/2012); Teorijske i praktične dimenzije ekologije (1/2012); Zvezda iskupljenja Franca Rozencvajga (2/2012); Poboljšanje – bioetička kontroverza (2/2012); Deliberativna demokratija – realistična utopija? (2/2012); In memoriam: Stjepan Gređelj (2/2012); Izmirenje s prošlošću ili suočavanje s njom? (3/2012); Žan-Žak Ruso: 300 godina od rođenja (3/2012); Sociološko-muzička teorija (3/2012). Vremenom, časopis je gotovo iz broja u broj sadržao blok *Studije i članci*, kao i rubriku za prikazivanje knjiga.

Odlučio sam se za pregled i kraću analizu samo jednog, ranog broja, IV, 1993, koji je bio vododelnica po mnogim elementima. Uredio ga je Božidar Jakšić, a opšta tema je bila *Antifašizam*. Prvi deo je bio posvećen adekvatnim studijama (Stefano Bianchini⁵, Francesco Privitera⁶, Todor Kuljić⁷, Nebojša Popov⁸), a drugi naučnom skupu „Jugoslavija u Drugom svetskom ratu 1941. godine“, održanom u Beogradu 2. i 3. jula 1991.⁹

4 Pregled sačinjen na osnovu Aranitović 2010: 385–386. Držao sam se njegove numeracije časopisa.

5 „Italija i Jugoslavija u kandžama rata. Italijani partizani, Italijani zarobljenici i problem nacionalnog iskupljenja 1943–1945“, *Filozofija i društvo* 1993: 11–40.

6 „Italija u Jugoslaviji: od imperijalnog sna do poraza. 1941–1943“, *Filozofija i društvo* 1993: 41–59.

7 „Bespomoćni antifašizam“, *Filozofija i društvo* 1993: 61–73.

8 „Populizam Dimitrija Ljotića“, inače izvod iz šire studije, *Filozofija i društvo* 1993: 75–108.

9 U uvodnoj beleški se kaže: „Ratna zbivanja su, nažalost, bila brža od mogućnosti redakcije Zbornika, tako da su pojedina izlaganja ostala neautorizovana. Svestan

Ponajpre zato što je to bio, pred ogorčene ratove, i koliko se zna, *poslednji javni susret* hrvatskih, srpskih, crnogorskih i bosanskih intelektualaca. Dakle, bez učešća slovenačkih i makedonskih intelektualaca, bar u onome što je objavljeno. Mada malčice krnj, ipak je to bio veoma reprezentativan sastav intelektualaca negdanje Jugoslavije. Pažnju redakcije i objavljivanja usmenih reči privukli su Svetozar Stojanović, Dušan Bilandžić, Milovan Đilas, Božidar-Gajo Sekulić, Milan Bulajić, Zoran Lakić, Mladen Colić, Rade Bulat, Božidar Jakšić, Milan Popović, Dragutin Leković, Eduard Čalić, Branko Horvat, Milutin Folić, Branko Petranović, Dobrica Ćosić, Slobodan Nešović, Pero Damjanović, Ljubomir Tadić, Nebojša Popov, Stefano Bianchini, Vesna Pešić i Zdravko Antonić.

Todor Kuljić, svakako najbolji stručnjak za pitanja fašizma ne samo u Srbiji nego, verujem, i negdanjoj Jugoslaviji, u predočenom radu precizno je i pouzdano definisao odlike te pošasti. S obzirom da je studija pisana pre gotovo 25 godina, po mom mišljenju, i na osnovu, u međuvremenu, stečenog iskustva, trebalo bi naglasiti i činjenicu o fašistoidnom *potencijalu* avramovskih religija, u ovom slučaju reč je o hrišćanstvu i islamu. Naravno, masa je čestitih vernika koji nisu pribegavali takvim mogućnostima u potonjim ratovima, ali je nesumnjiva velika i istorijska odgovornost SPC u *striktnom sužavanju identiteta isključivo na verski oblik* (Srbin jednako pravoslavac): Srbin mojsijevac ne postoji; ne postoji ni Srbin katoličke vere; a pogotovu ne postoji Srbin islamske vere (kolokvijalno „Turčin“). Između dva svetska rata je, međutim, svega toga bilo. Nadam se da će se, jednog dana, postaviti i pitanje o odgovornosti SPC oko promene identiteta, odnosno njenog striktnog sužavanja. Otvoreni klerikalizam je izbio u prvi plan sa početkom građanskih ratova, dajući im verski oblik. I još uvek je, čini se, u svojim zvezdanim trenucima; a da li će, i kako, odgovoriti sekularna struja¹⁰ koja je u velikom uzroku – videće se.

Evo šta kaže Todor Kuljić: „Fašizacija svih nacionalizama je neobično ubrzana sa izbijanjem rata u Bosni, s proleća 1992. godine. Oглеda se u sledećem: genocid pravdan potrebom za zaštitom i čistotom nacije, politička propaganda po obrascu nacionalni prijatelj – neprijatelj,

činjenice da teme i pitanja pokrenuti u tom razgovoru bacaju zanimljivo svetlo na zbivanja i stavove učesnika, izdavač je odabrao delove koje je smatrao relevantnim da ostanu trajno zabeleženi i predati na uvid javnosti“, *Filozofija i društvo* 1993: 7.

¹⁰ Ovdje bih pohvalio dr Iva Josipovića, predsednika Republike Hrvatske, doslednog agnostika, pa prema tome i sekularistu, koji ne ide po mišljenje svome kardinalu. Srpski politički vrh radi potpuno suprotno, očigledno nesvestan pravno obavezujuće razlike između države i crkve.

demoniziranje svakog opozicionog mišljenja kao izdaje nacionalne stvari, vrlo sumnjivo šovinističko shvatanje patriotizma itd. U ovom sindromu je važan pokazatelj fašizacije gledišta da su najopasniji neprijatelji nacije upravo anacionalne grupe i kosmopolitski pojedinci, a tek potom pripadnici protivničke nacije. Ovaj otpor kosmopolitizaciji je neobično važan katalizator fašizacije i ima vezivnu ulogu u fašiziranom svetu, kakvu je imao antisemitizam u razvijenom fašizmu.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 71)

52

U završnici svoje studije, Kuljić zaključuje, po mom mišljenju, s pravom: „Diferencirana i istorična ocena domaćeg fašizma mora razlikovati njegove dve komponente: (1) uvek prisutni vekovima oblikovani šovinistički potencijal koji pretežno počiva na okoštanim tradicionalnim predrasudama o stalno prisutnoj zaveri protiv vlastite nacije i (2) operativno oživljavanje ovog potencijala i pragmatična manipulacija njime od strane vladajućih grupa. Sve dok traje rat praćen mobilizatorskom propagandom, ne može se aktuelizovati pitanje o odgovornosti pravih uzročnika sukoba i pratećeg fašistoidnog genocida. A to je krajnje nepromišljena, neodgovorna, hazardna, karijeristička i uskogruda politika vrhova najvećih bivših republika, a sadašnjih država. Odgovornost vladajućih ne smanjuje okolnost što ne mogu uvek kontrolisati fašistoidne ekstremiste, niti to što se sa njima povremeno sukobljavaju. Osuđivati paravojne fašističke grupe za genocid, a prećutkivati vlastodršce koji imaju monopol nad propagandom i državnom prinudom znači činiti istu grešku kao kada se Drugi svetski rat objašnjava Hitlerovim somnambulizmom. Sve dok se ne steknu uslovi da se najmoćniji institucionalno ne pozovu na odgovornost, kritika domaćeg fašizma će ostati puki slogan propagandi zaraćenih strana.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 72–73)

U razgovoru na naučnom skupu, Branko Horvat je dao obuhvatan pregled stanja o ideji Jugoslavije, a sa osvrtom na više stotina godina. Njegova razmišljanja bila su iz fernanbrodelovske perspektive 'dugog trajanja', i nisu bila podložna – čini se – trenutnim političkim strastima. On je bio za Jugoslaviju, makar ona uspela tek iz trećeg ili četvrtog puta, po analogiji sa Francuskom i njenim republikama. Prvi i drugi pokušaj je definitivno propao, jer su drugi narodi u jugoslovenstvu srpskog življa videli ponajpre imperijalne namere, hegemonizam i policijsko-vojničku čizmu. Međutim, „egzistencijski interesi zahtijevaju postojanje Jugoslavije“ (*Filozofija i društvo* 1993: 152). Da, Jugoslavija kao dijaloški prostor: tri stotine ili tri hiljade primeraka, čini mi se, za svakog pisca bi moglo nešto značiti. Ili, prilagođeno vremenu novih tehnologija,

uprkos propasti Druge Jugoslavije, nije retkost da se na elektronskim forumima spontano pojavljuju osobe „od Vardara pa do Triglava“. U sledećim redovima biće više citiranja nego što je to uobičajeno, sve u nameri da interpretacija bude što merodavnija: svaka reč ima specifično značenje.

Centralna tema Horvatovog izlaganja bila je *modernizacija* Jugoslavije: „Mi smo imali prije rata 20% nepismenih, u nekim krajevima je to išlo i preko 50%, danas ide svako u školu. Mi smo prije rata imali 15.000 studenata, to je manje od polovine broja studenata koji ima danas samo Prištinski univerzitet, koji usput rečeno nije ni postojao. Prije rata nismo imali nijednu asfaltiranu cestu u Jugoslaviji, tako da se o saobraćaju nije moglo ni govoriti itd. Mogao bih navesti vrlo mnogo tih momenata materijalne i obrazovne prirode koji pokazuju da je ono što je urađeno u Drugoj Jugoslaviji, pod vodstvom Komunističke partije, bio proces modernizacije, ne proces izgradnje socijalizma. I kada je taj proces u osnovi bio dovršen komunističke partije su postale nefunkcionalne. One nisu imale više šta da rade novog u odnosu na ono što postoji u svijetu.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 149)

53

Važnu je opasku dao zagrebački besednik: „Tako smo mi ušli u industrijsko društvo sa seljačkim mentalitetom.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 149) „Znamo, međutim, da je zadnjih 20 godina bilo jedno truljenje, konstantno truljenje tog sistema, dok se on konačno nije urušio. I sada je došlo do tih izbora višepartijskog sistema u sredini koja o tome ništa ne zna. I kako je ona reagirala? Reagirala je onako kako se moglo i očekivati. Shvaćanje da u demokraciji svako može da radi šta hoće nema veze sa demokracijom. Demokracija je u osnovi procedura koja za svakoga važi jednako. Ti onda imaš inicijativu da unutar te procedure radiš po svojoj vlastitoj volji. Ali se te procedure, znači, tih pravila, moraš držati. Toga u Jugoslaviji nema, to važi za pojedince, za republička vodstva i sve republike – koji su smatrali da mogu derogirati savezni Ustav, zakon i sl., a to je dovelo u anarhiju.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 150)

A evo šta je, na temu *Jugoslavija*, rekao Dobrica Ćosić: „... dokaz da je multinacionalna zajednica na balkanskom prostoru i u ovom vremenu privremena i prisilna zajednica, koja se u prvoj državnoj krizi raspada i postaje neprijatelj većinskom narodu. Iz takvog kraha Jugoslavije i jugoslovenstva, nijedan tadašnji dejstvujući politički činilac, ni oni koji su organizovali antifašističke pokrete otpora, ni vlada u emigraciji, nisu izvukli događajima adekvatne političke zaključke i na njima sagledavali

i projektovali budućnost. Sa srpske strane, nije se shvatio, nije se ni htelo shvatiti, da je životna kohezijska snaga jugoslovenske višenacionalne zajednice neka da izdrži neko ozbiljnije iskušenje.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 170) „U konačnoj pobjedi jugoslovenske orijentacije u Drugom svetskom ratu, po mom mišljenju, izuzetnu, da ne kažem i odlučujuću ulogu, imao je spoljni činilac“, kaže Ćosić – nasuprot Branku Horvatu koji govori o tome da „egzistencijski interesi zahtijevaju postojanje Jugoslavije“. – „Da li može i treba da se stvara još neka Jugoslavija, tih se prorokovanja danas odričem“, zaključuje Ćosić (*Filozofija i društvo* 1993: 172). Ali se, naravno, nije odrekao angažovanja samo za 'srpsku stvar'.

Ljubomir Tadić je, govoreći o permanentnom građanskom ratu i serijama državnih udara, potvrdio Ćosićevu tezu o nemogućnosti Jugoslavije: „Lično sam duboko nesrećan zbog razvitka događaja u našoj zemlji. Nadam se da ćete verovati u iskrenost ovih mojih reči. Ali smatram da je mržnja toliko velika da nam suze ništa ne mogu pomoći. Jugoslavija se, usled takve mržnje ne može duže održati, osim, možda, diktaturom. No ja ne vidim na površini, ili u perspektivi, takvu snagu koja bi je mogla zvesti, čak ni privremeno.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 187)

U polemičkoj replici, Branko Horvat je postupao na akademski prihvatljiv način: „E sad, ono što je bitno u svemu tome, ja iz toga izvodim zaključak, ne da su Hrvati bolji nego Srbi ili obrnuto, nego da su naši narodi komplementarni i da su jedino zbog te komplementarnosti i uzajamnosti uspjeli da izvojuju ovakvu impresivnu pobjedu. Kolega i mnogi drugi pokušavaju stalno iz toga izvesti nekakvu prvenstvenost Srba: Srbi su najviše izgubili, prvi su bili u ratu, uradili ovo, uradili ono. To strahovito iritira ljude. I ta iritantnost je dobrim dijelom uzrok ovih današnjih događaja. Imajte to u vidu.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 197)

Horvat je pokušao da diskusiju postavi na osnovni kolosek – modernizaciju: „Ljubo je govorio da je poslije rata KP vladala, ili da je Tito vladao serijom dvorskih pučeva. I to je sad nekakvo veliko otkriće. Pa svi jednopartijski sistemi se ponašaju na isti način, komunistički ili nekomunistički. To je suština jednopartijskog sistema, za razliku od demokratskih sistema. To nije nikakvo otkriće. Problem je sad, a o tom problemu uopće nije diskutirano, sljedeći: kako izvesti modernizaciju u Jugoslaviji? Jugoslavija je bila zemlja na repu Evrope, prije rata. Kako iz te zemlje napraviti modernu zemlju? Komunisti su mislili da mogu jednopartijskim sistemom to uraditi i dobrim dijelom su i uspjeli to da urade, mi smo prešli čitav niz zemalja iz Evrope u privrednom razvoju, o

političkom utjecaju da i ne govorimo. Međutim, taj jednopartijski nedemokratski sistem ima svoje granice i svoja ograničenja. I da smo ga mogli na vrijeme, tamo negdje šezdesetih godina, zamijeniti demokratskim sistemom, niko nam ne bi danas bio ravan. Ali te stvari se, izgleda, ne mogu raditi, ljudi moraju proći kroz svoje nekakvo iskustvo, racionalni argumenti ne pomažu.

I na koncu, htio bih postaviti jedno pitanje Dobrici Ćosiću. On je književnik i tako se izražava; ja ga vrlo rado slušam. Moram reći, međutim, vrlo često izaziva nesporazume jer je orijentiran isključivo na svoju naciju i onda se to interpretira kao negiranje svih ostalih nacija. Umjesto komparacija, to je vječito isticanje jedne nacije i to se onda interpretira kao da su druge nacije potisnute u stranu. Recimo, kad govori o jezgru, o jugoslavenskom jezgru srpske nacionalne svijesti, koje je poraženo, to isto vrijedi za Hrvate. (Dobrica Ćosić: *'I ja tako mislim.'*) Ali niste to rekli. I dok god to ne kažete, dotle se misli da se Srbi nekako ističu, a drugi zapostavljaju.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 198)

55

I tu je polemika dosegla tačku ključanja. Evo kako je odgovorio Dobrica Ćosić Horvatu: „Pošto imate velike pretenzije jugoslovenske prirode, pošto se dosta lako služite historijom i historijskim činjenicama, naročito na prostorima za koje nisam siguran da ste baš sasvim kompetentni, ja bih Vas zamolio da me nešto obazrivije i skrupuloznije interpretirate.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 200) Dakle, čist *argumentum ad personam* („nisam siguran da ste baš sasvim kompetentni“), fina diskvalifikacija sagovornika.

I Ljubomir Tadić je izveo sličnu polemičku strategiju: „U seriju Brozovih državnih udara spada i politička likvidacija Aleksandra Rankovića. I u njegovom uklanjanju ima puno problematičnih stvari koje se ne podudaraju sa zvaničnom verzijom i zvaničnim obrazloženjem. U njegovom uklanjanju, verujem, počiva jedan koren naše sadašnje tragedije. Verovatno je bio smetnja (str. 200) onim katastrofalnim, retrogradnim promjenama koje su dovele do Ustava od 1974. godine. Sam način na koji je uklanjanje bilo pripremano i izvedeno govori o karakteru Brozove vladavine. (...) Usledili su i drugi udari; posle hrvatskog 'maspoka' došlo je do političkog uklanjanja srpskih 'liberala' i sl. (Branko Horvat: *'I meni je Rankovićeve policija prijatila'*) Branko, Ti sebi pridaješ veliki značaj i ulogu ističući opasnost od Rankovića koja je Tebi pretila. Nema smisla. Malo preteruješ. Preteruješ i inače. Ti si ekonomista, specijalista za cene. Ali pišeš o Kosovu sa velikim pretenzijama i pristrasno. I današnji Tvoj

referat je pretenciozan. Hoćeš da izneseš celu panoramu svih mogućih istorijskih, socijalnih, nacionalnih, pa čak i filozofskih uzroka. Daješ o stvarima definitivne sudove, ali Tvoja ambicija je u katastrofalnom raskoraku sa Tvojom kondicijom.“ (*Filozofija i društvo* 1993: 200–201)

Šta su Tadićeve reči upućene Branku Horvatu: „tvoja ambicija je u katastrofalnom raskoraku sa tvojom kondicijom“ – ako ne, opet, čist *argumentum ad personam*? Diskvalifikacija sagovornika? I, dalekosežno, otvaranje simboličkog rata protiv Zagreba?¹¹ Ko je u ovoj situaciji nacionalist? I da li je to bio nivo na kome treba da se drži politički diskurs u delikatnoj stvari, u krajnjem – filozofija?

56

Na polemiku koja je zaprepašćujuće brzo skliznula ispod svakog akademskog nivoa, reagovao je Stefano Bianchini: „Pošteno govoreći, nije mi bila namera da uzmem učešće u ovom Okruglom stolu. Bio sam zainteresovan da slušam upravo vas kako govorite o vašim problemima. Ne samo kada se radi o ovom jubileju, upravo pedesetoj godišnjici Ustanka, nego i kada se radi o aktuelnoj jugoslovenskoj situaciji. Međutim, dozvolite mi da kažem da sam zapravo prilično iznenađen i zbunjen, upravo zbog toga da na jednom ovakvom skupu gde su prisutni najznačajniji ljudi, nacionalizam bude ispoljen upravo na ovaj način.

Zapravo, zbunjuje me i ton i način tako oštrog kritikovanja gospodina profesora Horvata. Pripisivane su mu rečenice koje on nije rekao, a ja kao Italijan koji zna srpskohrvatski, nisam to tako shvatio i razumeo. Dozvolite mi da kažem, kada je reč o celoj vašoj novijoj pedesetogodišnjoj istoriji i iskustvima koja ste stekli u tom periodu, da su ujedinijeni jugoslovenski narodi nešto značili u svetu. A da li mislite da ćete, u trenutku kada se razidete, i dalje nešto značiti? Da li vi mislite da ćete razdvajajući se od Jugoslavije napraviti stvarno jednu demokratsku državu? Da li će prava nacije biti poštovana u smislu i u terminima prava građana i pojedinaca? Dakle, ističući problem stalnog povezivanja nacionalnih pitanja sa određenim teritorijama – izlažete se, zapravo, opasnosti da se nađete u bezizlaznoj situaciji. Nacionalni raspored ne daje vam drugu priliku sem za jedan građanski rat. (...) Zar hoćete ponovo da se vratite na četrdeset prvu godinu koja više neće imati konotacije koje

11 Vinko Hafner je još 1988. godine, na jednoj od sednica CK SKJ, očajnički i principijelno upozoravao Slobodana Miloševića: „Razmislite dobro, razmislite dobro kojim ćete putom ić“ (Hafner, internet). A na beogradskoj „gorkoj večeri bivših disidenata“, 17. aprila 1993, Adam Mihnjik je predlagao Čosiću: „Da klekneš, Dobrice, kao što je kleknuo Vili Brant. To se samo od tebe očekuje“ (Čosić, internet). Nedavno je taj istorijski važan detalj potvrdio i Adam Mihnjik (Mihnjik, internet).

je imala u ono vreme borbe protiv neprijatelja i protiv naci-fašizma? (...) Znači li to da sva pozitivna iskustva koja su stečena u ovom periodu na kraju morate da izbacite i na njih zaboravite? I na kraju, pitam se: kakva je korist od svega toga? Zaboraviti sve ono pozitivno što je učinjeno i gotovo sve savniti sa zemljom?“ (*Filozofija i društvo* 1993: 202)

A na sve to je Vesna Pešić umesno dodala: „Ako je Jugoslavija bila iluzija koja se danas svom žestinom razbija i ako su, kako je ovde rečeno, Srbi napravili istorijsku grešku stvarajući tu iluziju, postavljam pitanje da li možda i sada ne stvaramo i ne ulećemo u još jednu iluziju, u još jedan nerealan program koji se zove Velika Srbija. Taj program se stvara instrumentalizacijom Jugoslavije, s oružjem u ruci koje treba da osvoji i etnički čisti 'srpske zemlje' od drugih naroda. Da li je to put kojim smo krenuli?“ (*Filozofija i društvo* 1993: 208)

Povodom tog naučnog skupa pridodao bih ovaj komentar. Branko Horvat je ušao u dijalog sa najozbiljnijom tezom, modernizacijom. Bez nje i, s pretpostavkom revolucije, veliko je pitanje šta bi bilo, primerice, sa Dobricom Ćosićem i Ljubomirom Tadićem kao javnim ličnostima, obojica poreklom iz seoskih sredina. To isto mogu da kažem i za moju neznatnost. U svakom slučaju, bez revolucije i bez modernizacije, a sa Monarhijom i Crkvom na čelu, put do slave Dobrice Ćosića ili Ljubomira Tadića bio bi veoma, veoma trnovit, sva je prilika. Pogledajte kako je prolazio Đilas pred Drugi svetski rat, osoba inače višestruko talentovana, ispostavilo se hrabra i odvažna.

57

Modernizacija je spasla Jugoslaviju dok se mogla spasavati. Najzad, velika je šteta što mi, u Srbiji, nismo imali pisca i mislioca ranga Miroslava Krležu između dva svetska rata. Svi kasniji levičari diljem Jugoslavije proistekli su mahom iz Krležinog šinjela. Uključiv tu i Milana Kangrgu, kao egzemplarnog predstavnika *Praxis*-grupe. Ili Danka Grlića čija je veza sa Krležom neposredna i nesumnjiva (Niče). Istina, u Srbiji je bilo sjajnih spisatelja (Andrić, Crnjanski), ali niko u širim književnim oblastima na kojima je delao Miroslav Krleža. Možda je i to razlog zašto je zagrebačko *Praxis*-krilo ostalo verno svojim programskim načelima, za razliku od beogradskog, koje je, u mnogim elementima, palo na ispitu, palo ponajpre na bauku nacionalizma. I nije u pitanju samo osam beogradskih proskribovanih profesora: uticaj *praxis*-filozofije je svojevremeno bio mnogo veći u Srbiji, specijalno u Beogradu, nego što se to danas priznaje.

Teza o permanentnom građanskom ratu i stalnim državnim udarima, bojim se, ipak je sitničava. Prenebregava se mnogo važniji fenomen,

modernizacija; vozvisi se Aleksandar Ranković. Dobro. A evo mog iskustva: ušao sam svojevremeno – sećam se dobro – u sedamnaestu godinu života, tek završio drugi razred gimnazije u Užicu, i uleteo u malu neprijatnost. U Užičkoj Požegi je, naime, postojala opštinska razglasna stanica, koja se slabo koristila. Preko omladine sam došao do mogućnosti da je koristim, uglavnom za muziku. Ali je bilo i govornih emisija. Bio je to kraj juna i početak jula 1966. godine. Neko od intervjuisanih se požalio na surovosti narodne milicije (i to nema veze sa Kosovom, a zna se šta je tamo radila UDB-a), i to smo nameravali pustiti u etar, tj. na zvučnike koji su bili razmešteni po celom gradiću. Vest da je smenjen Aleksandar Ranković stigla je kao grom iz vedra neba. Znajući za osetljivost trenutka, posavetovali smo se sa odgovornima u opštini. Čini mi se da je opštinar Berbatović, jedan od rukovodećih u to vreme, preporučio, posle slušanja izjave, da je ne puštamo u javnost. I tako je izjava otišla u vetar, nije otišla u 'etar'. Prema tome, u Srbiji je i tada „smrdelo“ oko bezbednosti. Reći sada da su Aleksandar Ranković ili, recimo, Slobodan Penezic bili nevini kao ovčice – bojim se da su to priče za malu dečicu. Ili stvaranje mita o Rankoviću, posle njegovog pada. Vrlo slično se moglo desiti i sa Edvardom Kardeljom. Međutim, slovenačko rukovodstvo je bilo jedinstveno u odbrani Bevca (Đorgović 2013, internet). Srpsko to nije bilo, ni u slučaju Rankovića¹², ni u slučaju Marka Nikezića.¹³ Zna se da su Petar Stambolić i Draža Marković bili glavni u rušenju ovog potonjeg, a sigurno je da su igrali značajnu ulogu i u rušenju druga Marka.¹⁴

12 U svojim memoarima *Život uz Leku*, Ladislava Slavka Ranković (devojačko Becele, rodom iz Slovenije) izbrojala je da je u javnim napadima na njenog supruga Aleksandra Rankovića učestvovalo 13 Srba (slovima *trinaest*), 5 Crnogoraca, 3 Hrvata, 2 Slovenca i 2 Makedonca (Đorgović 2013, internet).

13 Dragoslav Draža Marković i Petar Stambolić imali su ključnu ulogu u obaranju Marka Nikezića (Marković 2008, internet; Vuković 1989: 716). Josip Broz je samo stao na stranu ovih prvih odgovarajućim govorom. Dajući ostavku, Nikezić je rekao Titu: „Ja sa torbom punom kamenja u rukama, uz takve rezerve i optužbe ne mogu dalje da nosim odgovornost. (...) Odsekli ste mi obe ruke a ostavili glavu, kako mogu tako da radim?“ (Vuković 1989: 702). Prema interpretaciji Draže Markovića, Nikezić je Evropejac a on predstavnik i vođa „seljačke Srbije“ (Vuković 1989: 692). Isti izvor kazuje da je i Dobrica Ćosić bio za to da padnu Nikezić i Latinka (Vuković 1989: 710).

14 Petar Stambolić je druga Marka čak nazvao „srpskim šovinistom“ (Đorgović 2013, internet). Treba dodati da je, s druge strane, Dragoslav Draža Marković, još u vrlo ranoj fazi, bio rezolutno protiv Slobodana Miloševića kao političara, pokazavši time veoma veliku političku bistrinu koja, nažalost, nije imala nikakvog efekta na vreme kome je to bilo više nego nasušno, glas vapijućeg u pustinji: „Mislim da veliku odgovornost snosi srpska inteligencija. Taj Miloševićev koncept Velike Srbije, teza da je Srbija obespravljena i da svi Srbi treba da žive u jednoj državi, imala je skoro bezrezervnu podršku i Srpske akademije nauka i Univerziteta i Udruženja književnika, čak i Crkve. Dolazi do jedne nacionalističke euforije koja nema granica: miting na Ušću, miting pred Skupštinom, mitinzi po Crnoj Gori...“ (Marković 2008, internet).

Naglasio bih da taj davnašnji naučni skup elitnih intelektualaca, a ove-kovečen na stranicama *FiD*-a, današnjem čitaocu može biti zanimljiv ponajpre po značajnim posledicama koje su iz tih događaja proistekle. Na prvom mestu: *urušavanje* svih novoosnovanih državnica. Ali svih. U Srbiji je to *svekoliko* urušavanje, i vidljivo i nevidljivo. Mada su intencije bile potpuno, potpuno drugačije. I sasma je bio u pravu onaj Italijan, u pravu je bio i Horvat oko modernizacije. A danas izgleda veoma čudno da se neko iz Zagreba zalagao za Jugoslaviju;¹⁵ takođe je bilo nezamislivo da se neko iz Beograda zalaže za gašenje YU ideje, bar među onima koji su držali kormilo vlasti.

Ali časopis je imao i drugih tema, primerenijih filozofiji. Međutim, to je samo jedan od vidova aktivnosti: i periodične publikacije, i jedne generacije, i jednog doba. Važan višeznačno. Časopis *FiD* po prirodi stvari jeste multidimenzionalan jer je, uz osnivače, takođe i zajedničko delo više generacija, a uz mnoštvo svetonazorâ kako socioloških tako i filozofskih. Analizirao sam samo jedan jedini broj časopisa, no egzistencijalno veoma značajan; sa druge strane taj broj je bio filozofski standardan, uobičajen – da ne kažem prosečan; s trećeg, istorijskog vidokruga, gotovo dosadan: ponavlja li se iznova 1941? Nije li istorijski Razum opet omanuo u Srbalja? A skup je zakazao i na principu ljubavi, jer je sve tiho i neumitno krenulo ka putevima rata, i simboličkog, i stvarnog. Kada on konačno dobije zamajac, nema nazad, avaj! Nema puj-pike-ne-važi-se-više. Gvozdена logika rata završava se ili pobedom, ili porazom, sa jasnim razaznavanjem ko je vojno najmoćniji, naročito kada su u pitanju male i zemlje srednje veličine po evropskim standardima. U slučaju negdanje YU, sva je prilika, i kako vreme protiče, da običan svet, puk, raja, osta i bez zaposlenja, i bez ikakve perspektive u dogledno vreme. To je cena rata, i oseća da je na nekom gubitku; naslućuje prevaru od stare, naoko neugledne ali poslovično veoma lukave rage *Historiae*. I niko nije dobio ono što je zapravo želeo.

Primljeno: 15. jun 2013.

Prihvaćeno: 5. jul 2013.

¹⁵ Ne zaboravimo uglednog Antu Markovića, premijera Savezne vlade, nesrećnog i tužnog, koji je uleteo baš u veliko nevreme; pokušavao je sve eda bi se događaji priveli razumu: i za njega lično, i za političke ideje što ih je zastupao. Svi su ga odbili: Slovenci iz svojih razloga; Hrvati iz svojih, Srbi takođe.

Literatura

- Aranitović, Dobrilo (2010), „Filozofija i društvo. Bibliografija 1987–2008“, *Filozofija i društvo* 1: 227–387.
- Ćosić, Dobrica (2005), „Klekni, Dobrice, kao Brant!“, *Večernje novosti*, 16. maj 2005, (internet) dostupno na: http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:277155-Klekni-Dobrice-kao-Brant (pristupljeno 15. maja 2013).
- Đorgović, Momčilo (2013), „Slavka Ranković – Ženska strana Brionskog plenuma“, (internet) dostupno na: <http://www.momcilodjorgovic.com/tekstovi/aktuelni-memoari/457/slavka-rankovic-zenska-strana-brionskog-plenuma> (pristupljeno 12. juna 2013).
- Encyclopædia Britannica*, (internet) dostupno na: http://en.wikipedia.org/wiki/Encyclop%C3%A6dia_Britannica (pristupljeno 1. juna 2013).
- Filozofija i društvo* 1993, IV.
- Hafner, Vinko (1988), „Govor na sednici CK SKJ“, (internet) dostupno na: <http://ava.rtvsllo.si/predvajaj/1988-hafner-zuga-milosevicu/ava2.13855743/> (pristupljeno 1. maja 2013).
- Marković, Dragoslav (2008), „Diskontinuitet“, intervju sa novinarkom Brankom Mihailović, RSE, (internet) dostupno na: <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html> (pristupljeno 10. juna 2013).
- Mihnjik, Adam (2013), „Ne sviram u bubnjeve“, intervju sa novinarom Grujićem Spasovićem, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/info/intervju/index.php?yyyy=2013&nav_id=721173 (pristupljeno 15. maja 2013).
- Vuković, Zdravko (1989), *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966–1972*, Beograd: Narodna knjiga.

60

Dušan Bošković

Philosophy and Society: from the Collection to the Journal

Abstract

This paper brings a short overview of the history of the Institute for Philosophy and Social Theory, the publisher of the journal *Philosophy and Society*. The first issue came out in 1987 as a collection of essays, and for the last eight years it has been published annually. In 2005 it became a journal with three issues per year, becoming quarterly since 2011. The article gives a review of all special topics covered in the journal up until the end of 2012. In addition, the article provides a detailed analysis of the journal's special issue on Antifascism (IV/1993). We argue that this issue is an important historical document in the changing social atmosphere of the former Yugoslavia, with the first signs of its disintegration. The papers were initially presented at a conference held on 2, 3 July, 1991.

Keywords philosophy, society, journal, fascism, Yugoslavia, nationalism.